

Конституція України як вищий закон держави закріплює не лише основні форми народовладдя, вона визначає також найважливіші принципи, правила і процедури здійснення народом цих форм влади, встановлюючи гарантії прав суверена. До них належать конституційні положення, в яких закріплюється заборона на узурпацію права народу на визначення і зміну конституційного ладу в Україні. Ці права не можуть бути узурповані державою, її органами та посадовими особами. Що стосується державної влади, то Конституція в категоричній формі встановлює, що ніхто не може її узурпувати, оскільки єдиним її джерелом є суверенний народ.

Отже, при реалізації положення ст. 5 Конституції України в державі реалізується інший принцип, що відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України визначає зміст і спрямованість діяльності держави – утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

1. Юридичний енциклопедичний словник. – М., 1997. – С. 143. 2. *Кутакова Е.Н., Кутафин О.Е.* Конституционное право России. – М., 1995. – С. 75–76. 3. *Фрицький О.Ф.* Конституційне право України. – К., 2004. – С. 96. 4. *Тодыка Ю.Н.* Основы конституционного строя Украины. – Харьков, 1999. – С. 8. 5. *Фрицький О.Ф.* Цит. праця. – С. 96. 6. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты. – М., 1998. – С. 228. 7. *Мучник А.Г.* Комментарии к Конституции Украины. Кн. 1 – К., 2000. – С. 91. 8. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні. Проблеми теорії і практики / За ред. В.Ф. Погорілка. – К., 2001. – С. 8.

О. В. НЕСТЕРЕНКО
Є. В. ТКАЧЕНКО

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНИХ ПРАВ – ГАРАНТІЯ ПРАВА НА ДОСТУП ІНФОРМАЦІЇ

Мова – це система звукових, словесних і граматичних засобів, що об'єктивноють роботу мислення та є знаряддям спілкування, обміну думками і взаєморозуміння людей у суспільстві¹. Основними функціями, які виконує мова, є функція знаряддя мислення та комунікативна. Ця система знаків є найважливішим засобом передачі інформації. Отже, встановлення конституційно-правових гарантій та реальний стан забезпечення мовних прав людини в інформаційній сфері є якісним показником забезпечення права на доступ до інформації у державі.

Питанням конституційно-правового статусу мовних відносин у нашій країні займалися: М. Антонович, В. Колісник, А. Корж, І. Лопушинський та ін. У Росії Л. Андріченко, Є. Доровських, В. Нерознак, Є. Челишев та ін.

Грунтовні дослідження різних аспектів інформаційно-правових відносин проводять такі вчені, як: Ю. Батурич, І. Бачило, В. Монахов, М. Федотов, В. Хижняк,

© НЕСТЕРЕНКО Оксана Вячеславівна – аспірант Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

© ТКАЧЕНКО Євгеній Володимирович – аспірант Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

С. Шевердяєв, Н. Кушакова-Костницька, Є. Захаров В. Речицький, Т. Сліп'яко, Б. Кормич та ін.

Проте, не зважаючи на досить велику кількість досліджень, присвячених інформаційним правам та проблемам правового статусу мов, саме питання гарантування мовних прав людини і громадянина в інформаційній сфері у вітчизняній науці не приділено достатньої уваги.

Важливим способом отримання інформації є доступ до інформації через інформаційний запит. Проте сьогодні на законодавчому рівні залишається не вирішеним питання щодо можливості подання інформаційного запиту не державною мовою і проблема, якою мовою органи державної влади та місцевого самоврядування повинні надавати відповідь, якщо запит був поданий не державною мовою. Закон України «Про інформацію»² щодо застосування мов в інформаційній сфері містить лише бланкетну норму, а відповідно до ст. 11 цього Закону, «мова інформації визначається Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР», іншими законодавчими актами України у цій галузі, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими Україною». Отже, Закон України «Про інформацію» не дає відповідь на запитання, якою мовою влада повинна задовольняти інформаційні потреби національних меншин України. Проаналізувавши Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР»³ та інші законодавчі акти України у цій галузі, можна стверджувати, що останніми це питання також не регульоване.

Що стосується міжнародних договорів, у яких Україна бере участь, вважаємо за необхідне звернутися до Європейської Хартії регіональних мов та мов меншин⁴. І хоча Хартією безпосередньо не передбачено положення щодо мови заяв та відповідей на них. Так, п.п. б п. 2 ст. 10 Хартії передбачено, що стосовно органів місцевого та регіонального самоврядування, на території яких численність мешканців, які вживають регіональні мови або мови меншин, виправдовує життя заходів, сторони зобов'язуються дозволити і/або заохочувати можливість для осіб, які вживають регіональні мови або мови меншин, подавати усні або письмові заяви цими мовами, а відповідно до п.п. б, с п. 3 ст. 10 «щодо публічних послуг, які надаються адміністративними органами або іншими особами, які діють від їхнього імені, сторони зобов'язуються, у межах території, на якій використовуються регіональні мови або мови меншин, відповідно до стану розвитку кожної мови, а також у міру розумної можливості: дозволити особам, які вживають регіональні мови або мови меншин, подавати заяви і отримувати відповідь на них цими мовами або дозволити особам, які вживають регіональні мови або мови меншин, подавати заяви цими мовами». Втім, Україна ратифікувала Хартію з певними застереженнями, і серед положень щодо яких Україна взяла на себе зобов'язання вищезазначені положення відсутні⁵. Отже, в національному законодавстві існує прогалина щодо можливості реалізації права на доступ до інформації через інформаційний запит не державною мовою. Переконані, що в законодавстві, яке регулює інформаційну діяльність та статус мов в Україні, необхідно закріпити положення про можливість робити запит та отримувати відповідь на нього в місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування мовами національних меншин, що компактно проживають на певній території. А оскільки відповідно до п. 4 ст. 92 Конституції України⁶ порядок застосування мов в Україні визначається виключно законами, перелік мов національних меншин регіону (області), якими вищезазна-

чені органи повинні відповідати на запити, за поданням обласних рад, повинен затверджуватися законом.

На думку В.П. Колісника «в новому Законі про мови слід чітко визначити порядок одночасного функціонування двох, а можливо, і трьох мов, виходячи з принципу толерантності, взаємоповаги і взаєморозуміння»⁷.

Крім цього, вважаємо, що для забезпечення іноземцем та особами без громадянства, які постійно проживають на території України, права на ознайомлення з відомостями про себе, у Законі України «Про інформацію» варто передбачити положення, згідно з яким останні зможуть отримувати відомості про себе не тільки державною мовою, а за їх бажанням й однією з мов міжнародного спілкування (робочі мови ООН).

Не менш важливим способом забезпечення прав на доступ до інформації громадянськості є т. зв. насильний спосіб⁸ отримання інформації, тобто інформування органами державної влади та місцевого самоврядування про свою діяльність шляхом розміщення відомостей на власних сайтах, опублікування офіційної інформації в ЗМІ, випуску власних бюлетенів та ін. Нині в Україні це питання регламентується численними нормативно-правовими актами, а саме: законами України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу)», постановою «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади». Однак відповіді на питання щодо можливості інформувати населення про результати своєї діяльності місцевими органами влади мовою національних меншин законодавець не дає.

Оскільки в сучасному суспільстві основним джерелом отримання інформації є аудіовізуальні ЗМІ, особливої актуальності та важливості набуває проблема забезпечення реалізації права на доступ до інформації через радіо та телебачення кожному громадянину рідною мовою. Так, відповідно до ст. 10 Закону «Про телебачення і радіомовлення»⁹ телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою. Мовлення на певні регіони може здійснюватися також мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території. Аналогічне положення передбачає також Законом України «Про національні меншини України» (ст. 6)¹⁰, згідно з яким держава гарантує всім національним меншинам задоволення їх потреб у ЗМІ.

Водночас «сучасні процеси глобалізації і європейської інтеграції посилюють етнічну багатоманітність життя в країнах»¹¹, – наголошує О.Ю. Тодика, а отже, з одного боку, виникає проблема задоволення прав національних меншин, у тому числі мовних прав в інформаційній сфері, а з іншого – проблеми міграції, а також розповсюдження т. зв. «світових» мов потребують від держав, особливо таких «молодих» як Україна, вжиття заходів щодо захисту і розвитку етнічної самобутності титульних народів та захисту своєї національної мови, зокрема і в інформаційному просторі. Отже, створюючи умови для реалізації мовних прав національним меншинам, слід вживати і заходи для розвитку державної мови. Саме тому мовна політика нашої держави, у тому числі й в інформаційній сфері, має бути спрямована на впровадження української мови в усіх сферах суспільного життя. У літературі неодноразово висловлювалась думка, що в Україні досягнути цієї мети неможливо без державної підтримки¹².

Однією з найпоширеніших у світі заходів підтримки державної мови є квотування, тобто встановлення квот обов'язкового дублювання (озвучення, субтитрування) державною мовою іноземних фільмів, які розповсюджуються та демонструються на їх території, квот трансляції пісень та програм відмінними від державної мови радіостанціями та телеканалами. Наприклад, у Франції були прийняті «Закон про вживання французької мови» у 1975 р., а пізніше у 1994 р. «іновий закон про вживання французької мови» відомий під назвою «Закон Губоша», який проголошує обов'язкове вживання французької мови у багатьох сферах суспільного життя, особливо в тих (освіті, у ЗМІ тощо), де вона може конкурувати з іншими мовами, насамперед англійською. Так, 40 % пісень, які транслюються радіостанціями та телеканалами, мають бути французькими. Уряд Квебеку здійснює контроль над ЗМІ щодо вживання французької мови. Зокрема, 65 % пісень, що транслюються телеканалами та радіостанціями провінції, мають бути французькими¹³.

В Україні Законом «Про телебачення і радіомовлення» та Законом «Про кінематографію»¹⁴ також передбачені певні обмеження щодо використання мов. Так, відповідно до ч. 4 ст. 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»: «якщо мова оригіналу (або дублювання) фільму та/чи іншої програми (передачі) не є українською, такі фільми та/чи програми (передачі) транслюються за умови звукового дублювання їх державною мовою. Для загальнонаціонального мовлення частка ефірного часу, коли мовлення ведеється українською мовою, має становити не менше 75 % загального обсягу добового мовлення». А в ст. 14 Закону України «Про кінематографію» передбачене положення, відповідно до якого іноземні фільми перед розповсюдженням в Україні в обов'язковому порядку повинні мати дубльовані або озвучені чи субтитровані державною мовою, вони також можуть бути дубльовані або озвучені чи субтитровані мовами національних меншин. Для реалізації цього положення Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Деякі питання порядку розповсюдження і демонстрування фільмів»¹⁵, відповідно до якого було встановлено квоти на розповсюдження та дублювання фільмів державною мовою.

Втім, постає питання: чи відповідає ч. 4 ст. 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» Європейським стандартам з прав людини, оскільки аналогічна норма, що містилась в ст. 19 (пропорція програм іноземними мовами в ефірі віщателя не повинна перевищувати 25 % ефірного часу віщателя за 24 години) Закону Латвії «Про телерадіомовлення»¹⁶, була визнана Конституційним Судом Латвійської Республіки у справі № 2003-02-0106¹⁷ такою, що не відповідає Конституції та Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод, зокрема порушує право особи на самовираження (свободу слова).

Цікаво, що постанову Кабінету Міністрів України від 16.01.2006 «Деякі питання порядку розповсюдження та демонстрації фільмів» рішенням Апеляційного господарського суду м. Києва від 17 жовтня 2006 р., було скасовано¹⁸.

Отже, ефективність та необхідність запровадження такого способу підтримки державної мови як квотування визнається не всіма спеціалістами у цій сфері. Так, противники запровадження квот обов'язкового дублювання (озвучення, субтитрування) українською мовою іноземних фільмів для прокату, демонстрування, публічного комерційного та домашнього відео (у відсотках загальної кількості фільмокопій), вважають, що введення квотування призведе до значних матеріальних втрат кінодистрибуторів, оскільки 90 % валового збору від прокату прихо-

дяться на східні та південні регіони, які переважно є російськомовними та лише 10 % на західні області¹⁹. Крім цього, О. Брюховецька звертає увагу, що сьогодні в Україні недостатньо компаній, які здійснюють дублювання іноземних фільмів українською мовою.

На нашу думку, оскільки положення Закону України «Про кінематографію» виконуються лише частково, встановлення квот щодо дублювання іноземних фільмів українською мовою є необхідним заходом, але це квотування має здійснюватися поетапно (протягом 2–3 років). Запровадження певних квот є необхідним також для підтримки державної мови на телебаченні та радіо, але у цей період квоти не повинні бути такими високими і їх підвищення має відбуватися поступово. Крім того, досить важливо, щоб встановлення цих квот не призвело до порушення мовних прав національних меншин України, оскільки вже сьогодні спостерігаємо тенденцію щодо скорочення мовлення програм російською та іншими мовами національних меншин. Так, за статистичними даними Національної Ради України з питань телебачення та радіомовлення у всіх областях України збільшується відсоток ведення радіо та телепрограм українською мовою²⁰ (див. таблицю).

Враховуючи компактність проживання певних національних меншин, області та регіональні місцеві телерадіокомпанії ведуть програми російською мовою: Вінницька ОДТРК – 30% телебачення і 5% радіомовлення; Дніпропетровська – 25% телебачення; Донецька – по 40% теле- і радіомовлення; Київська – 10% теле- і радіомовлення (документальні та художні фільми); ДТРК «Крим» – 56,5% телебачення і 55,5% радіомовлення; Луганська ОДТРК – 50% телебачення, 28% радіомовлення; Одеська – 42,3% телебачення, 39,1% радіомовлення; Полтавська – по 20% телебачення і радіомовлення; Харківська – 20% телебачення; Херсонська – 10% телебачення і 10% радіомовлення; Севастопольська РДТРК – 89% телебачення і 74% радіомовлення.

Державні телерадіокомпанії ведуть також мовлення:

- болгарською мовою: ДТРК «Крим» – 0,8% телебачення, 3,1% радіомовлення; Одеська ОДТРК – 0,6% телебачення і 0,7% радіомовлення;
- грецькою мовою: ДТРК «Крим» – 0,9% телебачення, 1,1% радіомовлення;
- кримськотатарською мовою: ДТРК «Крим» – 7,1% телебачення, 9,8% радіомовлення; Севастопольська РДТРК – по 1% теле- і радіомовлення;
- німецькою мовою: Закарпатська ОДТРК – 3% телебачення, 4% радіомовлення, ДТРК «Крим» – 0,4% теле- і радіомовлення;
- польською мовою: Житомирська ОДТРК – по 0,5% теле- і радіомовлення;
- румунською мовою: Закарпатська ОДТРК – 7% телебачення, 12% радіомовлення;
- словацькою мовою: Закарпатська ОДТРК – 4% телебачення, 7% радіомовлення;
- угорською мовою: Закарпатська ОДТРК – 11% телебачення, 22% радіомовлення;
- чеською мовою: Житомирська ОДТРК – по 0,5% теле- і радіомовлення.
- вірменською мовою: ДТРК «Крим» – 0,8% телебачення і 2,9% радіомовлення.

Щодо забезпечення права на доступ до інформації рідною мовою через друковані ЗМІ, то за даними Державного комітету телебачення і радіомовлення України за 2005 р. в Україні зареєстровано та перереєстровано 22 794 періодичні ви-

Таблиця

Результати перевірок, здійснених Національною Радою України з питань телебачення та радіомовлення у 2003, 2004 та 2005 роках

Область	Ведення програм державною мовою, %			Ведення програм іншими мовами, %		
	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Вінницька	74	75	75	26	25	25
Волинська	100	100	100	–	–	–
Дніпропетровська	24	25	27	76	75	73
Донецька	32	35	35	68	65	65
Житомирська	70	72	75	30	28%	25
Запорізька	32	34	36	68	66	64
Івано-Франківська	100	100	100	–	–	–
Кіровоградська	99	98	98	1	2	2
Луганська	44	45	45	56	55	55
Львівська	100	100	100	–	–	–
Миколаївська	46,2	47	47,5	53,8	53	52,5
Одеська	61,8	62	65	38,2	42,3	35
Полтавська	80	83	85	20	17	15
Рівненська	100	100	100	–	–	–
Севастополь	20	21	23	80	79	77
Сумська	99	97	98	1	3	2
Харківська	21	24	27	79,	76	73
Херсонська	80,5	80	81	19,5	20	19
Хмельницька	100	100	100	–	–	–
Черкаська	100	100	100	–	–	–
Чернігівська	100	100	100	–	–	–
Чернівецька	90	95	94	10	5	6
АРК	14	16	15	86	84	85
Київська	83,3	82	84	16,7	18	16
Закарпатська	100	100	100	–	–	–

дання, 9 948 від цієї кількості – видання загальнодержавної, регіональної та/або зарубіжної сфери розповсюдження, 12 846 – місцевої сфери розповсюдження. Виключно українською мовою в Україні всього зареєстровано 4 351 друкованих ЗМІ, російською – 2 343, угорською – 10, болгарською – 2, польською – 5, румунською – 6, кримськотатарською – 4, англійською – 28, німецькою – 3, китайською – 2, в'єтнамською – 321.

Сьогодні серед мовознавців та лінгвістів поширеною є думка, що для прискорення процесу впровадження української мови у всі сфери життя і широкого її використання не тільки в офіційному спілкуванні, а й на побутовому рівні необхідно зобов'язати видавців друкованих ЗМІ публікуватися виключно державною мовою. Проте, на нашу думку, ця пропозиція є занадто радикальною, і може призвести до негативних наслідків. Саме тому ми переконані – для того, щоб зберегти баланс між загальнонаціональними інтересами в мовній політиці, але в той самий час не порушити права російськомовного населення та законів ринку (попиту і

пропозицій), пропонуємо внести зміну до Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», яка б передбачала, що: якщо загальнодержавні ДЗМІ видаються російською або іншою підміною від державної мовою, зобов'язати останні паралельно видавати випуски державною мовою.

Не менш важливою є й проблема «якості» мови ЗМІ. У Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» передбачено, що стиль і лексика друкованих ЗМІ мають відповідати загальноприйнятим етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається. Проте в літературі існує дві протилежні позиції щодо цієї проблеми. Так, С.М. Доронських пропонує встановити відповідальність (адміністративну та кримінальну) за використання ненормативної лексики та надмірне використання записочень з інших мов, як це було зроблено у Франції та Ісландії²². Прихильники протилежної точки зору вважають, що не можна достеменно й однозначно робити висновок про відповідність таких норм будь-яких текстів, опублікованих у ЗМІ. Існує досить широка практика вживання нецензурної лексики в художніх цілях, у тому числі в літературних творах, які визнані світовою класикою. Регулювання стилістичних питань і пристойності лексики в публікаціях ЗМІ можливе на рівні етичних і «ремісничих» норм шляхом саморегуляції професійного журналістського товариства²³. О. Денисова, вважає, що введення таких обмежень у Законі України про пресу є зайвим і, в зв'язку з відсутністю чітких правових критеріїв для їх застосування, потенційно небезпечним з урахуванням того, що на їхній основі відповідно до Закону України про пресу можлива, наприклад, відмова у державній реєстрації друкованого ЗМІ²⁴.

Отже, вважаємо, що при проведенні мовної політики в Україні слід враховувати регіональну специфіку мовної ситуації, що склалася в південно-східних областях та АР Крим. Особливо, коли це стосується питання розповсюдження сфер вживання державної мови в суспільному житті, оскільки існує покоління російськомовних людей (а це не тільки етнічні росіяни, а й українці, білоруси та представники інших національностей колишнього СРСР), які через специфіку своєї трудової діяльності вже ніколи не будуть вивчати українську мову. І хоча досить часто апологети радикальних засобів щодо запровадження української мови вважають, що наведена вище теза не є достатнім аргументом, оскільки в епоху інформаційного суспільства освіта людини має набути безперервного характеру. Але, на нашу думку, із-за об'єктивних причин, таких як: тяжке економічне становище більшості громадян України, відсутність курсів української мови та ін., більшість людей старшого покоління, які у свій час не оволоділи українською мовою, навряд чи вже вивчать українську мову, і це варто визнати, як факт.

Варто пам'ятати, що мовне питання в Україні, як і в інших пострадянських країнах, є вибухонебезпечним та гострим. Як наголошує І. Чиж, мовне питання – тонка і делікатна сфера, де кострубатою дією і необережною поведінкою можна зашкодити більше від будь-яких зазіхань недоброзичливців²⁵. Отже, дуже важливо, щоб проведення державної політики у сфері мови, – зазначає Ю.М. Тодика, – не призвело до конфронтації в суспільстві. На це мають бути спрямовані зусилля не тільки державних структур, а й громадськості²⁶.

Отже, для того, щоб уникнути конфліктів на мовному ґрунті й запобігти виникненню в Україні ситуації на кшталт Придністров'я та Тетово, здійснення мовної політики має опиратися на ґрунтовні теоретико-методологічні дослідження у цій сфері.

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Л.Ю. Шведовой. М. – 1987. С. 794. 2. Там само. 1992. – № 48. – Ст. 650. 3. Там само. 1989. – № 45. – Ст. 631. 4. Офіційний вісник України. – 2006. – № 50. – Ст. 3381. 5. ВВР України. – 2003. – № 30. – Ст. 259. 6. Там само. 1996. – № 30. – Ст. 141. 7. Колісник В.П. Національно-етнічні відношення в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: Монографія. – Харків, 2003. – С. 183. 8. Доступ до інформації та електронне урядування / Авторі-упорядники М.С. Демкова, М.В. Фігель. – К., 2004. – С. 56. 9. ВВР України. – 2006. – № 18. – Ст. 155. 10. Там само. – 1992. – № 36. – Ст. 529. 11. Тодика О.Ю. Народовластие в условиях глобализации: Монография / Под ред. А.В. Петришина, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРП України. Харків, 2005. – С. 79. 12. Чиж І.С. Україна: шлях до інформаційного суспільства. – К., 2004. – С. 100. 13. Філанчук М. С «суржиком» борються по всьому світу, крім України / Київський телеграф, 17.23 лютого 2003. – № 5. 14. ВВР України. – 1998. – № 22. – Ст. 114. 15. Офіційний вісник України. – 2006. – № 3. – Ст. 89. 16. Закон Латвії «Про телерадіомовлення» // <http://www.medialaw.ru/exussrlaw/index.htm>. 17. Рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки по делу «О соответствии статьи 19 (пункта 5) Закона «О телерадиовещании» статьям 89, 91, 100 и 144 Конституции Латвийской Республики» № 2003-02-0106 від 5.06.2003 // <http://www.medialaw.ru/exussrlaw/index.htm>. 18. Рішення Апеляційного господарського суду Києва від 17.10.2006 // <http://www.reyestr.court.gov.ua>. 19. Бреховецкая О. Украинизация кинотеатра: скромное обаяние запретов // Зеркало недели. – № 3 (582). – 2006. 20. Відповідь Національної Ради України з питань телебачення та радіомовлення від 05.12.2004 № 16а/2392 на інформаційний запит «Про надання письмових даних щодо кількості ліцензійних телерадіокомпаній в Україні та проценту радіо та телепрограм українською мовою і мовами національних меншин» Чернігівського громадського комітету захисту прав людини. – С. 1-2. 21. Відповідь Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 24.10.2005 № 443/4-1-2 на інформаційний запит від 16.09.2005 Чернігівського громадського комітету захисту прав людини. – С.2. 22. Доронських Е.М. Правовые проблемы защиты русского языка // Государство и право. – 2003. – № 2. – С. 6. 23. Денисова О.С. Роль преси у правовому інформуванні громадян України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Донецьк, 2003. – С.44. 24. Там само. – С. 44. 25. Чиж І.С. Цит. робота. – С. 100. 26. Тодика Ю.М. Основы конституционного ладу Украины: Монография. – Х., 2000. – С. 148.

К. В. УДОВЕНКО

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗРОБЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Проблематика реалізації компетенції територіальної громади шляхом ухвалення органами місцевого самоврядування нормативних та управлінських актів є традиційним об'єктом наукових розвідок фахівців із муніципального права. В останні роки цій тематиці були присвячені праці вітчизняних фахівців з муніци-